

LIBRIS

We know
books

Alexandru Madgearu

**ISTORIA MILITARĂ
A DACIEI
POST-ROMANE
275-614**



Ediția a doua, revăzută și adăugită

Cuvânt înainte de Alexandru Barnea



CETATEA DE SCAUN
EDITURA

Prefață la ediția a doua	7
Cuvânt înainte	9
Introducere	13
Capitolul I. Retragerea armatei romane din Dacia	25
Capitolul II. Conflicte la Dunărea de Jos în perioada 275-324	53
Capitolul III. Fortificații romane menținute la nord de Dunărea de Jos după 275	75
Capitolul IV. Conflicte la nordul Dunării de Jos în perioada 328-359	93
Capitolul V. Războiul romano-gotic din 367-369	115
Capitolul VI. Războiul civil din Gothia și atacul hunilor ...	131
Capitolul VII. Dominația hunică	155
Capitolul VIII. Regatul gepidic din Transilvania	219
Capitolul IX. Dacia post-romană în epoca lui Iustinian ...	249
Capitolul X. Instalarea dominației avare	277
Capitolul XI. Destrămarea frontierei nord-dunărene a Imperiului Romano-Bizantin	299
Abrevieri	339
Bibliografie	347
Index	401
Ilustrații	427

Capitolul I.

Retragerea armatei romane din Dacia

Îndelungata controversă istoriografică asupra retragerii armatei și administrației romane din Dacia a urmărit următoarele aspecte: împrejurările și datarea evenimentului, semnificația sa pentru istoria militară romană, precum și consecințele sale pentru soarta romanității dacice. Sunt trei probleme distincte, a căror clarificare este necesară înainte de a trece la studierea istoriei militare a Daciei post-romane.

Retragerea armatei romane din Dacia s-a petrecut pe când frontiera dunăreană se afla sub presiunea barbarilor de la nord. Sarmații iazygi din vestul Banatului și din câmpia dintre Dunăre și Tisa, precum și carpii și bastarnii din Moldova, erau inamici mai vechi, care au continuat să amenințe securitatea provinciilor Pannonia, Moesia Superior și Moesia Inferior și după ce fusese desființat regatul lui Decebal. Sarmații iazygi erau o populație de călăreți nomazi de origine indo-europeană (din familia iraniană), care au pătruns prin nord, pe valea Tisei, în mai multe valuri începând de la mijlocul secolului I d.Hr., extinzându-se spre sud în zona dintre Dunăre și Tisa, precum și în părțile de câmpie din vestul Banatului. Spre mijlocul secolului al II-lea, alături de iazygi au venit din stepele nord-pontice și frații lor roxolanii, care au ocupat zonele de câmpie din Moldova și Muntenia.¹ Carpii erau unul dintre triburile nord-tracice, înrudite mai îndeaproape cu geții și dacii. Prima lor mențiune sigură, precum și a numelui *Carpați* (Καρπάτου ὄρους, Καρπιανοί) apare în „Geografia” lui

¹ Ivanišević, Bugarski 2008, p. 39; Bârcă, Symonenko 2009, p. 355-373; Grumeza 2014, p. 15-20, 141-142; Bârcă 2014, p. 30-31, 35-38.

Ptolemeu². Inițial au trăit în zona dintre Carpații Orientali și Siret, de unde s-au extins treptat spre Prut și apoi spre Nistru, mai ales după declinul puterii costobocilor din nordul Moldovei.³ Bastarnii erau o populație germanică, nu celtică, așa cum s-a considerat de către unii istorici, care s-a instalat în centrul Moldovei pe la sfârșitul secolului III î.d.Hr., fiind purtătoarea culturii Poienești-Lucașeuka. Istoria bastarnilor în perioada de după constituirea *limes*-ului dunărean a rămas obscură. Aliați uneori cu Imperiul Roman, alteori cu regatul dac din Transilvania, ei au fost, se pare, împinși de sarmați spre bazinul nordic al Niprului (grupul cultural Zarubintsy). Unii bastarni denumiți *Peucini* au rămas în sudul Moldovei și au sfârșit prin a fi antrenați în raidurile goților.⁴

La începutul secolului al III-lea, din cauza unei răcirii a climei, goții au început expansiunea din aria de răspândire a culturii Wielbark (nordul Poloniei) spre sudul actualei Ucraine și Moldova, unde au intrat în conviețuire cu sarmații și alanii⁵. În acest mediu polietnic s-a constituit în a doua jumătate a secolului al III-lea cultura Sântana de Mureș-Cerneahov, care a fost adoptată și de către carpi. La începutul secolului al IV-lea, purtătorii culturii Sântana de Mureș-Cerneahov au pătruns și în Muntenia, dar principala arie de răspândire a rămas zona dintre Prut și Nipru, unde cercetările arheologice au adus la lumină sau au identificat sute de așezări și necropole specifice acestei culturi⁶. Goții au alungat spre vest de Olt și în Transilvania populația getică purtătoare a culturii Chilia-Militari. Elemente de cultură materială specifică ei (opaițele lucrate cu mâna și decorate cu alveole la bază) au fost identificate în situri din Transilvania,

² Ptolemeu, III, 5,6; 24 (ed. Stückelberger, Grasshoff, I, p. 298/299, 304/305; FHDR I, p. 536/537).

³ Bichir 1976, p. 137-158; Petolescu 2010, p. 299-305.

⁴ Schmidt 1969, p. 93-95; M. Babeș, *Bastarnii în răsăritul Daciei*, în *IR I*, p. 522-528; Batty 2008, p. 236-251, 353-355.

⁵ Bierbrauer 1994, p. 104-105; Urbanczyk 1999, p. 407; Ciesliński 2016, p. 224-231.

⁶ Pentru aria de răspândire, vezi hărțile din Magomedov 1999, p. 70 și Schmauder 2002 a, p. 210.

date în secolul al IV-lea. Nu există situri ale acestei culturi la vest de Olt, adică pe teritoriul fostei provincii Dacia.⁷ Goții din Muntenia și Moldova până la Prut făceau parte din grupul tervingilor (cuvântul se traduce prin „oamenii pădurilor”), iar cei care trăiau între Prut și Nipru din cel al greuthungilor („locuitorii stepei”). Numele tervingilor a fost atestat prima oară în 291. Aria de răspândire a celor două grupuri corespunde în linii mari cu cea a culturii Sântana de Mureș-Cerneahov.⁸ Alt grup germanic înrudit cu goții a fost cel al taifalilor, care s-au instalat mai întâi în nordul Moldovei și apoi s-au așezat în vestul Munteniei⁹.

Societatea gotică devenise suficient de dezvoltată pentru a susține atacuri dese și puternice contra imperiului. Potențialul militar al germanicilor a crescut, deoarece ei au dobândit experiență prin recrutarea lor în armata romană, precum și arme de origine romană, iar apropierea de frontierele imperiului le-a permis să intervină atunci când acesta era slăbit de luptele interne pentru putere desfășurate după 235 („anarhia militară”). În această perioadă, în ținuturile barbare de la nord începuseră să se cristalizeze uniuni de triburi mai puternice (franci, alamani, goți, carpi), care se concentrau la frontiere și care, aflate de mai mult timp sub influența civilizației romane, râvneau la binefacerile acesteia. Importurile de produse de lux și în general influența romană au stimulat formarea elitelor militare. Din teritoriul ocupat la nord de Marea Neagră, goții au declanșat o serie de atacuri contra Imperiului Roman, începând din anul 238. Unii dintre acești barbari au beneficiat de ospitalitatea romană, contribuind la repopularea zonelor afectate de invaziile anterioare și de epidemii. De exemplu, în 258, împăratul Gallienus (253-268) a instalat un grup de marcomani în Pannonia Superior. În

⁷ Bichir 1984 a, p. 104; Opreanu 1993, p. 235-260.

⁸ Wolfram 1988, p. 24-25; Heather 1991, p. 84-86; Bierbrauer 1994, p. 105-117, 121-133; Ioniță 2004, p. 445-447.

⁹ Diaconu G. 1964, p. 467-484; Mihăilescu-Bârliba 1997, p. 309-339; Wolfram 1988, p. 91-92; Batty 2008, p. 379-381.

deceniile următoare, această politică de colonizare pe terenuri agricole disponibile se va extinde în Moesia Inferior și Thracia¹⁰. În acest cadru istoric general s-a produs abandonarea Daciei.

Izvoarele literare referitoare la abandonarea Daciei oferă informații foarte sumare și consemnate destul de târziu față de evenimente¹¹. Cel mai vechi dintre izvoare este *Liber De Caesaribus*, un breviar istoric scris în 358-360 de către Sextus Aurelius Victor, un funcționar în *scrinium epistolarum*¹². În capitolul XXXIII se afirmă că în timpul lui Gallienus a fost abandonată regiunea de dincolo de Dunăre care fusese cucerită de Traian (*et amissa trans Istrum, quae Traianus quaesiverat*), dar fără a se preciza din ce motiv. În același capitol sunt enumerate mai multe atacuri barbare și rebeliuni care au provocat un dezastru (*quasi naufragio*) al statului roman¹³. Totuși, din text nu reiese că Dacia ar fi fost abandonată din cauza atacurilor goților, ceea ce este de altfel adevărat. În capitolele XXXV și XXXVI referitoare la Aurelian (270-275) nu se menționează nimic despre abandonarea Daciei, poate pentru că Aurelius Victor avea o atitudine elogioasă față de Aurelian, dar ostilă față de Gallienus.¹⁴

Al doilea izvor, cel mai cunoscut, este un breviar al întregii istorii a Romei destinat împăratului Valens (364-387), care era un om puțin educat și avea nevoie de cunoștințe sumare despre istoria statului pe care a ajuns să-l conducă. El a fost compus de către Flavius Eutropius în 369, pe când acest autor era *magister memoriae*, adică șeful biroului din administrația centrală care se ocupa de petițiile adresate împăratului și de arhivă¹⁵. Opera

¹⁰ Schmidt 1969, p. 203-213; Wolfram 1988, p. 41-57; Heather 1996, p. 30-50; Southern 2004, p. 203-208, 219-226; Brather 2005, p. 139-152; Kulikowski 2007, p. 35-36, 62-70; Barbero 2010, p. 58-67; Kovács, P. 2014, p. 242-243.

¹¹ O prezentare detaliată a acestora la Ruscu 2002, p. 11-47.

¹² Rohrbacher 2002, p. 42-48; Bonamente 2003, p. 92-99; Banchich 2007, p. 308.

¹³ Aur. Vict., XXXIII, 3 (ed. Zugravu, p. 236/237; FHDR II, p. 24/25).

¹⁴ Cizek 1986, p. 151; Cizek 2004, p. 136.

¹⁵ Șerban 1997, p. 7-8; Rohrbacher 2002, p. 49-56; Bonamente 2003, p. 103-112; Banchich 2007, p. 309; Cizek 2008, p. 15-17.

Breviarium ab urbe condita cuprinde două pasaje referitoare la abandonarea Daciei. Primul dintre ele, referitor la Gallienus, spune doar că Dacia a fost abandonată, pierdută (*amissa est*): „Dacia de dincolo de Dunăre care fusese alipită Imperiului Roman de către Traianus a fost atunci pierdută pentru imperiu”. Contextul este același ca la Aurelius Victor, dar ceva mai dezvoltat. Nici în acest caz nu se oferă o explicație pentru abandonare. În schimb, al doilea pasaj, din capitolul despre Aurelian, afirmă clar că acest împărat a renunțat la Dacia deoarece Illyricum și Moesia erau devastate, iar provincia nord-dunăreană nu mai putea fi păstrată: *provinciam Daciam quam Traianus ultra Danubium fecerat intermisit, vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retinere, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est dextra Danubio in mare fluenti, cum antea fuerit in laeva*¹⁶. Iată traducerea efectuată de editorul român al operei: „Și fiindcă atât Illyricul cât și Moesia fuseseră în întregime devastate, pierzând speranța că mai poate păstra provincia Dacia pe care Traianus o constituise dincolo de Dunăre, a lăsat-o în calea dușmanului, iar pe romanii aduși din orașele și de pe ogoarele Daciei i-a așezat în centrul Moesiei și acestei zone, care acum separă cele două Moesii, i-a dat numele de Dacia, un teritoriu care se află în dreapta de Dunăre, după felul cum fluviul curge în mare, în timp ce mai înainte se afla în stânga”. Traducătorul ediției franceze dă versiunea: „La province de Dacie, que Trajan avait constituée au-delà du Danube, il la laissa tomber, désespérant de pouvoir la maintenir après la dévastation de l'Illyrie et de la Mésie; les Romains qu'il avait retirés des villes et des campagnes de Dacie, il est établi dans la Mésie centrale, et appela Dacie cette région qui aujourd'hui sépare les deux Mésies et se trouve sur la rive droite du Danube, alors qu'elle était

¹⁶ Eutropius, IX, 8.2; 15.1 (ed. Șerban, p. 204/205, 208/209; ed. Hellegouarc'h, p. 121-122; FHDR II, p. 38/39).

auparavant sur la rive gauche”. Termenul *intermisit* sugerează poziția intermediară pe care a căpătat-o Dacia între lumea romană și cea barbară, prin actul abandonării¹⁷. Eugen Cizek optează pentru traducerea lui ca „a lăsa la mijloc”, „a lăsa în interval”.¹⁸

Este de reținut și contextul acestei relatări. Capitolul IX,¹⁵ începe cu opera majoră a lui Aurelian, ridicarea noii incinte a Romei. Următoarea propoziție se referă la edificarea templului zeului Sol Invictus, devenit divinitate oficială, după care se trece la fraza despre Dacia. Astfel, pentru Eutropius evacuarea cetățenilor romani din Dacia a fost o realizare însemnată a lui Aurelian, un fapt pozitiv. El știa însă și că provincia fusese abandonată de către Gallienus. Cetățenii romani nu apar însă decât în capitolul despre Aurelian, ceea ce ne face să presupunem că Eutropius era de părere că Gallienus a lăsat Dacia în afara autorității romane (un fapt condamnat), iar Aurelian i-a mutat pe cetățenii romani care se mai aflau acolo.

Al treilea izvor este *Breviarium rerum gestarum populi Romani*. El a fost compus în 370 tot pentru împăratul Valens, care a solicitat un text și mai redus decât al lui Eutropius. Autorul său, Festus, a fost *magister memoriae* imediat după Eutropius¹⁹. În acest breviar, informația despre abandonarea provinciei apare numai în legătură cu cucerirea Daciei de către Traian. Festus a ținut să precizeze că „sub împăratul Gallienus a fost pierdută (*amissa*) și după ce romanii au fost transferați de acolo (*translatis exinde Romanis*), au fost constituite de către Aurelianus două Dacii în regiunile Moesiei și Dardaniei”.²⁰

¹⁷ Iliescu V. 1970, p. 597-600; Șerban 1997, p. 55-57, 297-298 (nota 534).

¹⁸ Cizek 2004, p. 138; Cizek 2008, p. 88-89.

¹⁹ Rohrbacher 2002, p. 57-63; Bonamente 2003, p. 112-117; M. P. Arnaud-Lindet, în Festus, ed. Arnaud-Lindet, p. VII-XIV; N. Zugravu, în Festus, ed. Alexianu, p. 97-105; Banchich 2007, p. 309.

²⁰ Festus, VIII. 2 (ed. Arnaud-Lindet, p. 13; ed. Alexianu, p. 166/167; FHDR II, p. 42/43).

Toate cele trei izvoare prezentate mai sus au fost redactate într-un interval scurt de timp și fac parte din același gen istoriografic, breviarul. Vom vedea mai jos că ele au avut o sursă comună. Lucrările lui Eutropius și Festus au fost compuse în scop propagandistic, pentru a justifica istoric ofensiva lui Valens contra Persiei din 369. De aceea, ele pun accentul pe expansiunea imperiului în orient, iar celorlalte provincii li se acordă mai puțină atenție²¹.

Al patrulea izvor este „Viața lui Aurelian” din culegerea *Historia Augusta*, una dintre cele mai discutate opere ale istoriografiei romane, o scriere propagandistică născută în mediul ultimilor aristocrați păgâni în intervalul 395-406²². Informațiile sunt aproape identice cu cele de la Eutropius²³: *Cum vastatam Illyricum ac Moesiam deperditam videret, provinciam Transdanuvianam Daciam a Traiano constitutam sublato exercitu et provincialibus reliquit desperans eam posse retineri* („Văzând că Illyricum a fost devastat iar Moesia pierdută, a părăsit provincia transdanubiană Dacia constituită de Traian, retrăgând armata și provincialii, nemaisperând că o poate păstra”)²⁴. Asupra sensului termenului *provincialibus* vom reveni.

S-a demonstrat că toate cele patru surse aduse în discuție se bazează pe o lucrare pierdută, intitulată convențional *Kaisergeschichte*, un text compus în mai multe etape între 358 și 378 în același stil al epitomelor ca și textele care l-au utilizat și în fine l-au înlocuit. Ultimele cercetări arată că prima dintre formele acestei opere (din 358) a fost folosită de către Aurelius Victor, cea

²¹ Lenski 2002, p. 186-195.

²² Despre datarea și semnificația acestei opere s-a discutat foarte mult, din punct de vedere istoric și filologic, existând chiar și colocvii dedicate ei. Din vasta bibliografie menționăm aici: Iliescu 1977, p. 167-177; Ruscu 2002, p. 26-47; John 2008, p. 45-51; Kemezis 2022, p. 223-249.

²³ Preluarea informațiilor despre Dacia de la Eutropius este o certitudine. Vezi Iliescu 1971, p. 436-437.

²⁴ HA, *Divus Aurelianus*, XXXIX, 7 (ed. Magie, p. 272/273; trad. Drăgulescu, p. 469; FHDR II, p. 108/109).

terminată în 364 de către Eutropius și Festus, iar cea finală din 378 de către *Historia Augusta*²⁵. Bazându-se pe presupunerea că Aurelius Victor a scris înainte de apariția acelei *Kaisergeschichte*, Eugen Cizek considera că această sursă a transmis o tradiție diferită de cea preluată de Eutropius, Festus și *Historia Augusta*, și anume o tradiție care omitea abandonarea efectuată de Aurelian (sursa ar fi fost biografia lui Aurelian întocmită de un contemporan, Acholius)²⁶. Acum se știe însă că Aurelius Victor a folosit *Kaisergeschichte*, astfel că nu mai există certitudinea absenței din acest text pierdut a informației despre mutarea romanilor din Dacia de către Aurelian. Fiind o scriere propagandistică, *Kaisergeschichte* nu putea să arunce asupra lui Aurelian vina foarte gravă a abandonării unor cetățeni romani printre barbari. De aceea, ea trebuia să susțină că toți acești cetățeni au fost transferați la sud de Dunăre²⁷. Datarea târzie a *Kaisergeschichte*, certă acum, schimbă și viziunea despre consemnarea retragerii aureliene în lucrările derivate din aceasta. Cum lucrarea a fost redactată destul de târziu față de sfârșitul domniei lui Aurelian, aserțiunea despre retragerea totală efectuată de către Aurelian părea credibilă. De aceea, ea poate fi de la bun început suspectată ca fiind eronată. Versiunile succesive ale acestei *Kaisergeschichte* explică și deosebiriile dintre pasajele din Aurelius Victor, Eutropius și Festus. Informațiile din *Kaisergeschichte* au fost preluate și în surse mai târzii dintr-o traducere greacă a acesteia: cronicile lui Ioannes Malalas (mijlocul secolului al VI-lea) și Ioan din Antiochia (626), precum și analele lui Georgios Synkellos (începutul secolului al IX-lea)²⁸.

²⁵ *Kaisergeschichte*, p. 3-46.

²⁶ Cizek 1986, p. 151; Cizek 2004, p. 135.

²⁷ Ruscu 1998, p. 241-244; Ruscu 2002, p. 15-17.

²⁸ Ioannes Malalas, XII, 30 (ed. Thurn, p. 231; trad. Jeffreys, p. 164; FHDR II, 500/501); Ioannes Antiochenus, p. 338/339 (fig. 182; Georgios Synkellos, a. 5764 (ed. Adler, p. 551).

Alte informații, și mai sumare, au fost consemnate de Orosius, în *Historia adversus paganos*, redactată în 417. În capitolul în care scria despre situația catastrofală de la sfârșitul domniei lui Gallienus, Orosius afirma că „Dacia de dincolo de Dunăre a fost pierdută pentru totdeauna” (*nam Dacia trans Danuvium in perpetuum aufertur*). Capitolul reia același context al atacurilor barbare transmise de Aurelius Victor, dar afirmația categorică despre abandonarea definitivă a provinciei nu poate fi ignorată. În capitolul despre Aurelian, Orosius îl lauda ca un excelent militar, că i-a înfrânt pe goți într-o expediție la Dunăre și că a restabilit vechile frontiere ale Romei (*Romanam antiquis terminis statuit*)²⁹. Aceasta nu înseamnă, cum au considerat unii istorici, că Aurelian ar fi recuperat teritoriul abandonat de Gallienus, eventual cu ocazia victoriei contra goților din 271³⁰. De fapt, Orosius a preluat și trunchiat un pasaj din opera lui Eutropius în care restabilirea frontierelor vechi se referea la eliminarea secesiunilor din vest și est (Gallia și Palmyra)³¹. Orosius nu aduce nimic în plus față de sursele din secolul al IV-lea în privința actului abandonării din epoca lui Gallienus.

Același lucru este valabil pentru pasajul din Iordanes, *Romana*, care este copiat după Eutropius: „Pe daci însă, după acestea, încă în timpul domniei sale, Traian, după ce Decebal, regele lor, a fost învins, i-a organizat în provincie, în ținuturile de dincolo de Dunăre, care au un milion de pași. Dar Gallienus, în timp ce domnea, i-a pierdut pe aceștia și împăratul Aurelian, după ce au fost rechemate de acolo legiunile, i-a așezat în Moesia și acolo, pe o porțiune, a întemeiat Dacia Mediterranea și Dacia Ripensis și a alipit Dardania”³² (*Daces autem post haec iam sub imperio suo Traianus, Decebalu eorum rege devicto, in terras ultra Danubium,*

²⁹ Orosius, VII, 22.7; 23.4 (ed. Arnaud-Lindet, p. 59, 61; FHDR II, p. 194/195).

³⁰ Cizek 1986, p. 155-156; Benea 1995, p. 151, 154; Cizek 2004, p. 145-146.

³¹ Ruscu 1998, p. 253; Ruscu 2002, p. 216.

³² Iordanes, *Romana*, 217 (ed. Mommsen, p. 27-28; trad. Van Nuffelen, Van Hoof, p. 164; FHDR II, p. 406/407). Reproducem traducerea din Aricescu 1973, p. 487-488.

quae habent mille millia spatia, in provinciam redegit. Sed Gallienus eos dum regnaret amisit Aurelianusque imperatore vocatis exinde legionibus in Mysia conlocavit ibique aliam partem Dacia mediterraneam Daciamque ripensem constituit et Dardaniam iunxit). Așadar, Iordanes susținea că dacii au fost evacuați în Moesia – o afirmație care diferă fundamental de cea consemnată de sursele anterioare, care se refereau la romani sau la armată. Vladimir Iliescu, în urma unei traduceri eronate a pasajului, a considerat că Iordanes a afirmat că din Dacia au fost retrase doar legiunile, și că aceasta reflectă o tradiție corectă asupra evenimentelor, cunoscută de istoricul got din zona dunăreană unde s-a născut³³. Hadrian Daicoviciu și Andrei Aricescu au precizat însă că termenul *conlocavit* se acordă cu *Daces*, deci că strămutarea se referă la daci³⁴. Iordanes rămâne așadar un izvor cu valoare redusă pentru problema retragerii armatei romane din Dacia, nu unul care oferă tradiția corectă, cum credea Vladimir Iliescu.

Făcând un bilanț al datelor transmise de aceste izvoare inspirate toate din *Kaisergeschichte*, constatăm că numitorul lor comun este datarea abandonării Daciei în epoca lui Gallienus, care a fost apogeul crizei secolului al III-lea. Termenul folosit de toate aceste surse este *amissa*. În schimb, Eutropius și Festus susțin că Aurelian i-a mutat pe romanii din Dacia la sud de Dunăre. Este posibil ca ideea evacuării tuturor cetățenilor romani din Dacia de către Aurelian să fi apărut abia în a doua versiune a *Kaisergeschichte*, care se datează în jurul anului 364, sau, și mai probabil, ca ea să fi fost introdusă chiar de către Eutropius. Dacă ținem seama de caracterul propagandistic al operei acestuia, axată pe preamărirea expansiunii romane, se poate presupune că salvarea tuturor cetățenilor romani din teritoriul cedat anterior de

³³ Iliescu 1971, p. 430-433.

³⁴ Daicoviciu 1972, p. 23; Aricescu 1973, p. 486-48; Diaconescu 2002, p. 213-214. Această interpretare a fost ignorată de Cizek 2004, p. 137, care a reprodus concluziile lui V. Iliescu despre valoarea decisivă a tradiției lui Iordanes.